

Hassas Konular

Çevre Sorunları ve İnsan Hakları

Leyla Açıık

31 Mayıs 2008

12.05.2008 tarihindeki dinleyiciye açık olmak üzere KÖKSAV'da "Türkiye'nin Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri" başlıklı bir dizi seminer düzenlenmiştir. Bu toplantılarda, hava-su-toprak kirliliği ile biyolojik çeşitliliğin azalması, ekolojik ayak izi, çevre ve insan haklarıyla ilgili olarak Nihan Akıncı, Mehtap Aktaş, Melda Meral, Zeynep Girgin, Mesude Çalış, Bengisu Ellibeş, Pınar Altun, Abdullah Buksur, Prof.Dr. Mecit Vural, Prof.Dr. Sema Barutcu Özönder ve Prof.Dr. Leyla Açıık değişik açılardan değerlendirmeler yaparak konunun önemine işaret etmişlerdir.

Yapılan tüm anlaşmalara rağmen dünyada çevresel bozulma hızlı bir şekilde devam etmektedir. Çevresel değişimlerin kaynağı, doğal kirleticiler ve yapay kaynaklardan oluşan kirleticiler olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Doğal kaynaklara deprem, sel, kasırgalar gibi afetleri ve çeşitli jeolojik kirlenmeleri (madencilik çalışmaları, erozyon ve alterasyonlara bağlı kirlenmeler) örnek verebiliriz. Jeolojik kaynaklar tarımsal ve özellikle yeraltı ve yerüstü sularının kirlenmesine yol açmaktadır. Yapay kaynaklara ise gübreler ve genetiği değiştirilmiş tohumlar, evsel katı ve sıvı atıklar, sanayi atıkları, deniz, hava ve su taşımacılığı, gemi/yat foseptikleri, petrol kirliliği, sulak alanların kurutulması, orman arazisinin turizm ve yerleşim gibi faaliyetler nedeniyle yok edilmesi, radyasyon gibi daha birçok etmeni örnek gösterebiliriz.

Bütün bu çevre sorunlarını ortadan kaldırmak veya azaltmak için hazırlanan uluslar arası zorunluluklar, sözleşmeler ve kanunlar bu zararlardan etkilenen bireylere veya sanayisi az gelişmiş küçük toplumlara bir fayda sağlamamaktadır. Hava, rüzgâr, su vasıtasıyla kirliliğe maruz bırakılan ve bu kirlilikte çok az katkıları olan insanlara, çevre kanunları maddî ve manevî fayda sağlamadığı gibi etnik bir azınlık veya başka bir ülkenin işgalinde yaşayan halkları olumsuz yönde etkilemektedir. Meselâ Kazakistan halkı, Sovyet dönemi boyunca birçok nükleer denemeye maruz kalmış ve politik arenada sesini duyuramamıştır.

Çevre ile insan hakları birbiri ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. İnsan haklarına dayanan yeni bir yaklaşım ile hem insanların yaşama alanı olan çevrenin korunması hem de çevreden zarar gören insanın korunması sağlanabilir. Çünkü çevreye zarar veren devletler çevrenin insana olumsuz etkisi nedeniyle insan haklarını da ihlâl etmektedir. Radyasyona maruz kalma sonucu ölümler, sakat doğumlar ile toksik kimyasallara maruz kalan insanlarda görülen kanser gibi çeşitli hastalıklar insan hakları ihlâlinin en bariz sonuçlarından. Ayrıca suların kirlenmesi, havanın ve toprağın kirlenmesi, çalışmak için uygun çevre şartlarının hazırlanmaması, gelecek nesillere daha az yeşil, daha fazla gri bir ortam bırakılması da insan haklarının açıkça ihlâlidir.

Ülkemiz ve Türk Dünyası'nda çevre sorunları, dünya ölçeğine göre çok daha farklı bir boyuttadır. Türkiye'de sulak alanların bir kısmı kurutulmuş, birçok çay ve dereler kurummuş, yeraltı suları azalmıştır. Bazı sularımız ise sanayi atıkları ile kirlenmiştir. Su kirliliği; su kaynağının kimyasal, fiziksel, bakteriyolojik, radyoaktif ve ekolojik özelliklerinin olumsuz yönde değişmesi, şeklinde gözlenen ve doğrudan veya dolaylı yoldan biyolojik kaynaklarda, insan sağlığında, su ürünlerinde, su kalitesinde ve suyun diğer amaçlarla kullanılmasında engelleyici bozulmalar yaratacak madde ve enerji atıklarının boşaltılması" anlamına gelmektedir. Türkiye'deki su kirliliği jeolojik (doğal) etkenlerin yanında kanalizasyon suları, gemi taşımacılığı, tarım ilaçları ve gübreleme sonucu ortaya çıkmaktadır. Denizlerimizin kirliliğinde komşu devletlerin rolü daha fazladır. Meselâ, Karadeniz'deki kirliliğin yaklaşık % 12'si Türkiye'den; % 88'i ise Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkeler ve Tuna Nehrinin taşıdığı kirlilikten kaynaklanmaktadır.

Hava kirliliği; "Havanın doğal yapısında bulunan esas maddelerin yüzde miktarlarının değişmesi veya yapısına yabancı maddelerin girmesi sonucu insan sağlığını ve huzurunu bozan hayvan, bitki ve eşyaya zarar verecek derecede değişmesi" şeklinde tanımlanabilir. Türkiye'deki hava kirliliğinin ana nedenleri, ısınma amaçlı ve sanayide kullanılan yakıtlar, sanayi faaliyetleri sonucu çıkan gazlar ve partiküller olarak sıralanabilir. Hava kirliliğine neden olan kuruluşlar arasında petrokimya tesisleri, gübre fabrikaları, kâğıt fabrikaları ve çimento fabrikalarını sayabiliriz.

Toprak kirliliği; "doğal kirlenmeler ve insan faaliyetleri ile oluşan çeşitli bileşiklerin toprağa geçmesi, toprakta yaşayan canlılar ile yetiştirilen bitkilere veya bu bitkilerle beslenen canlılara toksik etkide bulunacak ve zarar verecek düzeyde madde ihtiva etmesi sonucu toprağın verim kapasitesinin düşmesi" şeklinde tanımlanabilir. Toprak kirliliğine kömür ocakları, bazı fabrikalar ve tarımsal ilaçlar sebep olmaktadır. Özellikle Marmara Bölgesi (İzmit, İstanbul) toprakları yoğun sanayi atıkları ve ağır metallerle kirlenmektedir.

Ülkemizde, erozyon ve arazilerin yanlış kullanıma açılması, orman yangınları, sulak alanların kurutulması çok önemli bir diğer çevre sorunudur. Özellikle ülkemizde, gerek yağış oranlarındaki düşüş gerekse rüzgâr erozyonu sonucu ortaya çıkan toprak kaybı küçümsenemeyecek kadar fazladır. Birçok akarsuyumuz her yağıştan sonra toprak renginde, yani bulanık akmaktadır (Kızılırmak gibi), denize dökülen akarsu ağızlarında deltaların oluşumu erozyonun şiddetini gösteren en önemli belirtilerdir. Konya-Karapınar ilçesinde mini bir çöl oluşmuştur.

Sulak alanlar ya kurutulmakta ya da kirlenmektedir. Evsel ve fabrika atıkları arıtılmadan ya da yeterli arıtılmadan sulara verilmektedir. Meselâ Van gölünde sanayi kaynaklı kirliliğin büyük bir kısmı et entegre tesisleri ile un ve şeker fabrikaları kaynaklıdır. Uydu fotoğraflarıyla yapılan çalışmalar sonucunda Tuz Gölü'nün, 90 yılda yaklaşık yüzde 85 oranında küçüldüğü tespit edilmiştir. Bu küçülmede göle ulaşan kaynaklar üzerinde baraj inşası, 1990'lı yıllardan itibaren kaçak kuyuların açılması ve son yıllardaki iklim değişikliği ilk sıralarda yer alan etmenlerdendir.

Türkiye bitki çeşitliliği ve endemik bitki türleri açısından emsalsiz bir ülkedir. Bir zamanların "sarı altın" arayıcılarının yerini şimdilerde "yeşil altın" arayıcıları almıştır. Ülkemizde yeşil altın arayıcıları (yabancı bilim adamları) bazen bağımsız bazen yerellerle birlikte birçok bitki türünü yasadışı yollarla yurtdışına götürmektedirler. Farkında olamadığımız bu bilimsel kisveli kaçakçılık en önemli çevre ve insan hakları sorunlarımızdan biridir.

Yirmi birinci asırda insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunların başında gıda ve enerji eksikliği gelmektedir. İskandinav ülkeleri bir araya gelerek yerel tohumlarını muhafaza etmek için buzullarda büyük bir tohum bankası olan "Svalbard Global Seed Vault" kurmuşlardır. Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka ve İzlanda başbakanlarının katılımıyla 19 Haziran 2006 tarihinde bu bankanın temeli atılmıştır. Spitsbergen adasında Svalbard Dağı'nın 120 metre içinde inşasına başlanan bankaya robotik emniyet sistemleri kurulmuştur. Tohumlar çok sıkı korunmuş muhafazalar içinde ve nem almayacak şekilde yerleştirilmiştir. Deniz seviyesinin 130 metre üzerinde olan bu bölgede buzlar erise bile içerisi kuru kalacak şekildedir. Svalbard Küresel Tohum Bankası'nın misyonu geleneksel gen bankasında olan tohum çeşitliliğinin herhangi bir şekilde kaybolma ihtimaline karşılık tohumları korumaktır. Küresel açlık ihtimaline karşı veya çok büyük felaketler olasılığı göz önünde tutularak ülkelerin tohum bankalarının olması o ülkeyi diğer ülkelere göre stratejik bir konuma getirecektir.

Diğer bir gen bankası ise **Nordic Gene Bank**'tır. Eski bir kömür madenine kurulan bankada 1984 yılından beri dondurulmuş tohumlar muhafaza edilmektedir. 10000 tohum örneği, 300 farklı türün 2000 kültürüne ilave olarak; Güney Afrika tohum bankasının (SADC) tohumlarının duplikasyonları da burada bulunmaktadır. Tohumların patent altına alınması, çiftçilerin dışardan aldıkları veya kendi imkânları ile çoğalttıkları tohumlara her yıl patent hakkı ödeme zorunluluğu getirmektedir. Örneğin 1997'de Teksas'ta yerleşik, "Rice Tec" isimli ABD'li bir firma Hindistan'ın geleneksel "Basmati" pirincini çok az değiştirerek patent altına almıştır.

İskandinav ülkelerinde hâl böyle iken Türkiye de durum nasıldır? Çevre kirliliği konusunda diğer ülkelere göre gerilerde olmamasına rağmen biyolojik kaynaklarının talan edilmesi konusundaki duyarsızlık açısından ön sıralarda yer almaktadır. Yerli tohumların korunmasına yönelik yasalar ve tohum bankaları dünyadaki eşleniklerine hiç mi hiç benzememektedir. İskandinav ülkeleri tohum bankası projeleri yürütürken Türkiye'de Hazera Trophy Projesi" gündeme geçirilmeye çalışılmıştır. Bu proje çerçevesinde dünyanın dev tohum üreticilerinden Hazera Genetics ve Türkiye'deki kuruluşu Hazera Tohumculuk ile Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi ortaklık kurmuştur. Ortaklık çerçevesinde Türkiye'de yetişen yerli tohumların Ziraat Fakültesi öğrencileri vasıtasıyla toplanması amaçlanmış, daha da ileri gidilerek tohum getirme yarışmasına bilgisayar gibi ödüller de konulmuştur. Proje yerli ahalinin tepkileri sonrasında ileri bir tarihte yeniden hayata geçirilmek üzere şimdilik iptal edilmiştir. Projenin tam içeriğini

bilmememize rağmen yerel tohumlarımızın kendi tohum bankalarımızda saklanması daha iyi olacağına inanmaktayız.

Türkiye'nin, muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkabilmesi için her türlü teknolojiye sahip olması ve kullanması gerekmektedir. Teknolojileri kurarken çevre ve insana verilecek zararları hesap etmeli, ama bilimsel ve teknolojik gelişmelerden asla vazgeçmemeliyiz. Bilim ve teknolojik atılımlar yapılmasının gerekliliği yanında öncelikli bir konu olarak, ülkemizin tarımsal, biyolojik ve jeolojik değerlerini koruma bilincinin ortaya çıkmasını sağlamak ve var olanı geliştirmek için sürekliliği sağlanabilecek bir eylem planına ihtiyaç bulunmaktadır.

Ülkemizdeki çevre sorunlarının çözülebilmesi için öncelikle aşağıdaki acil eylem planı önerilmektedir.

- Evsel ve endüstri yakıtlarının gözden geçirilmesi,
- Metro ve tren ulaşımının mutlaka yaygınlaştırılması,
- Uzun vadeli tohum depolama merkezlerinin oluşturulması
- Doğal kaynakların yabancılar tarafından yurt dışına izinsiz çıkarılmasının engellenmesi,
- Doğa koruma derneklerinin millileştirilmesi,
- Bitki örtüsü ve hayvanlarının korunması,
- Nükleer santrallerin acilen kurulması,
- Güneş ve rüzgâr enerjisinin kullanımının teşvik edilmesi,
- Sıvı atıkların arıtılması ve suların geri kazanılması,
- Katı atıkların kompos ve enerjiye dönüştürülmesi,
- Elektrik ve telefon hatlarının toprak altına çekilmesi,
- Çarpık ve plansız şehirleşmenin engellenmesi,
- Binalar arasında mutlaka yeşil alanlar oluşturma zorunluluğu getirilmesi,
- Şehirlerin alt yapı probleminin ivedilikle çözülmesi,
- Ağaçlandırma çalışmaları ve odun üretimi için tarım alanı ayrılması,
- Erozyon önlenme çalışmaları.

Prof.Dr. Leyla Açık, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi; KÖKSAY Çevre Araştırmaları Çalışma Grubu Başkanıdır.

KÖKSAY E-Bülteni, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAY) tarafından çıkarılmaktadır. KÖKSAY bağımsız ve bağlantısız, günlük siyasî konumu olmayan bir kurumdur; merkezine Türkiye ve Türk dünyasını alarak araştırmalarını ulusal ve uluslar arası sosyal, siyasî ve stratejik konulara yoğunlaştırır, araştırma ve incelemeler yapar. Dolayısıyla, bu yayında ifade edilen bütün görüşler, değerlendirmeler ve varılan sonuçlar yalnızca yazarlarına aittir.

© 2008, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı. Bütün hakları saklıdır.